

BABITS MIHÁLY ÉS AZ „ELLENKULTÚRA” KÉPVISELŐI A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

SIPOS LAJOS

1919. március 21-én a Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőinek titkos paktumával, azaz politikai puccsal hatalomra jutott új rendszer, mely magát Tanácsköztársaságnak nevezte,¹ az első pillanatban a részletekről semmit nem tudó kortársak előtt úgy tűnhetett, mint az 1906–1908-ban elkezdődött társadalmi-politikai-kulturális-művészeti modernizáció újabb állomása.² Ebben a helyzetben a 19–20. század fordulóján az állami kultúrával szemben fellépett *ellenkultúra* képviselői azt hihették, hogy az új világnak ők is fontos alakítói lesznek. Többen személyes kapcsolatban voltak a Szociáldemokrata Párt teoretikusával, az 1918. szeptember 30-án meghalt Szabó Ervinnel, a nagy kultúrájú, magyar-francia szakot végzett, Ady személyes barátjának számító Kunfi Zsigmonddal, a Berinkey-kormány kultuszminiszterével, aki a március 21-én megalakult Garbai-kormányban vallás és közoktatásügyi népbiztos volt, továbbá Jászi Oszkárral, a Radikális Párt elnökével és a Martinovics Szabadkőműves Páholy nagymesterével, a budapesti egyetem szociológia-professzorával, a nemzetiségi kérdés elméleti és gyakorlati szakemberével, aki a „kényszer asszimiláció” és a nemzetiségek „séreلمي többletéről” vallott felfogásával annak ellenkezőjét bizonyította, amit a korszak és a későbbi idők vulgár-marxistái mindent az osztályharcra visszavezető buzgalmukban szavakba foglaltak. Többen kapcsolatban voltak Lukács Györggyel, a Vasárnapi Körhöz és a Szellemi Tudományok Szabadiskolájához tartozó filozófussal, aki – Babits Mihály emlékezete szerint – már 1918. december 9-e után felajánlotta a költőnek a KMP tagságot, „kultuszminiszteri tárcával biztatva őt közeli uralomra jutásuk esetén”.³

Az *ellenkultúra* képviselői közül néhányan osztoztak abban a hitben, amelyet Klima Lajos foglalt szavakba az újpesti Ellenzéki Hírlap 1918. december 8-i számában *Zord idők* című cikkében. A magyarok – olvasható itt – elűzték a Kárpát-medencében élő népek „közös ellenség”-ét, a Habsburgokat, „[...] s a „sanyargatott testvérek”-nek, a „tótok”-nak, „lengyelek”-nek [!], „szerbek”-nek s a „horvátok”-nak nincs értelme elszakadni „a szegény magyar néptől, akinek hátán még ott sajognak

¹ Bryan CARTLEDGE, *Trianon egy angol szemével*, ford. BÁNKI Vera, Bp., Officina, 2009, 73–76.

² SIPOS Lajos, *Babits és a modernizáció. Babits Mihály és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció kísérlete 1918 februárja és 1919 márciusa között*, *Tekintet*, 2013/1, 87–109.

³ *Babits Mihály levelezése 1918–1921*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Argumentum, 2011, 213, 685.

a rabszolgatartók korbácsától tépett sebek”. Nem morális és praktikus, hanem gazdasági és politikai érveket hozott fel Károlyi Mihály köztársasági elnök 1919. február 23-án, amikor a saját birtokán elkezdett földosztás alkalmával ezt mondta az összegyűlt tömegnek:

„Vonzó erővel fog [...] hatni [a magyar földosztás] a szomszéd országokra is. Ha tudják a tótok, szerbek és románok, hogy itt Magyarországon nem csak munkása, hanem ura és tulajdonosa is a nép a földnek, [...] akkor majd erővel is visszakíváncolnak közénk, és megszűnnek majd a szerb, román és cseh imperialisták és militaristák szolgái lenni”.⁴

Az *ellenkultúra* képviselőinek többsége másként vélekedett. Kaffka Margit 1918. október 12-én tizenkét éves fiának, Fröhlich Lászlónak küldött levelében szavakba foglalta a várható közeli és távolabbi jövőt, a magyarság lehetőségeit és lehetséges programját. Ezt írta:

„A béke csakugyan közel van; elég szomorú béke. A háborút elvesztettük, ahogy azt sokszor jószoltam; [...], s ahogy mi bántunk románnal, oroszokkal [...], szerbvel, úgy bánnak most velünk. Magyarország nem maradhat a régi épségben, de ezen már késő sopánkodni, inkább azon legyünk, hogy a megmaradt kis magyar szigeten igazi rend, becsületes munka, népuralom (demokrácia) legyen és helyes, igazságos törvények megakadályozzák, hogy megint azok legyenek uralmon, akiknek műve ez a pocskék 5 év volt, s akik készek volnának 20 év múlva »boszszú« címén vagy más címen megismételteni a szegény emberiséggel.”⁵

1919 márciusában Kaffka Margit mérlegelő okfejtése helyett a Klima Lajos és Károlyi Mihály szavaiban kifejeződő bizakodás és reménykedés lett a meghatározó.

Kassák Lajos 1919. március című versében így írt:

„Gyújtásatok föl a bús szemeiteket, kapuzzátok ki az elszamarasodott füleiteket, s tudjátok meg, hogy semmi nincs fontosabb a ti megkívánt életeteknél s ha úgy kell, fordítsátok érte fejtetőre a világot, heréljétek ki a bankokat és fojtsátok meg a munka utálatos tiszteletét. Mutassátok meg a minden visszáját, ahol csírázik a rend s ti fanatikus eszetek ragyog fölötte mint a nap.”⁶

Tóth Árpádot, aki 1919. március 22-e után és a hónap utolsó napja előtt írta meg *Az új Isten* című versét, már február 10-étől a készülődő új politikai rendszer elfogadásának és elfogadhatatlanságának dilemmája foglalkoztatta. Egy befejezetlen, Nagy Zoltánnak szánt, el nem küldött levélben ezt írta: „[...] a kommunizmus logikája és lírája” hatja át egész valóját, ugyanakkor, neveltetése révén „erős faji érzésű burzsoá”, akinek, bár

⁴ Idézi Sipos József, *A földkérdés 90 évvel ezelőtt*, Tekintet, 2009/2, 86–87.

⁵ *A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése*, s. a. r. SIMON Zsuzsanna, Bp., Nap, 2010, 382.

⁶ KASSÁK Lajos, *Versék, tanulmányok*, s. a. r. SIK Csaba, Bp., Szépirodalmi, 1983, 115–116.

„az elmélet dicső [mármint a társadalmi, vagyoni egyenlőséget hirdető kommunizmusé], de a módszer fáj [a] kispolgári nyugalomra és rendre áhító lényének”.⁷

A költőben február 10-én megfogalmazódott ellentétes érzelmek bizonyára éltek március 21-e után is. Nem valószínű, amint azt többen kiérezni vélik *Az új Isten* című alkotásból, hogy a hónap utolsó tíz napjában Tóth Árpád gondolkodásában a pozitív várakozás a félelem fölébe nőtt. Hihetőbbnek tűnik, hogy a korszak magyar történelmének, az ország sorsát meghatározó nagyhatalmi politikának és a szovjet-orosz aspirációknak valódi céljait és mozgató rugóit nem ismerő költő azt gondolta, amit akkor sokan, hogy az ország feldarabolása, a már megtapasztalható területvesztés, a románok, a szerbek-horvátok-szlovének, valamint a csehszlovákok terület- és önálló államéhsége ellen, a párizsi „békecsinálók”⁸ könyörtelen közömbösségét és a magyar szociálliberális kormányzat „erélytelenség”-ét érzékelve nincs más út. Ebben a lelkiállapotban írta meg köszöntő ódáját.

Nem kizárt, hogy a címbe emelt „új Isten”-fogalom ősforrása Nietzscheknek az Isten halálát deklarááló tézise, esetleg Oláh Gábor 1908-ban megjelent *Új Isten keresünk* vagy Dutka Ákos 1918-as *Üdvözlégy nép*, vagy Pásztor Árpád *Új Krisztus* című verse. De az sem kizárt, hogy *Az új Isten* egyszerűen szabályos köszöntő vers, gondolat-erősítő retorikai formával, a kétszer előforduló „Új isten szól hozzátok, emberek!” és a „Most új isten szól néktek emberek!” mondatismétléssel, az itt megjelenő nyomatékosítással. Az pedig a címben megjelölt természetes poétikai lehetőség, hogy a születő „új Isten” ellentétjeként felidézett „régI Isten” szakrális keretben, a *Biblia* metaforáit idéző beszédmódban fogalmazódjon meg. A vers-ötlet elégtelenségét azonban jelzi, hogy a zsidó és a keresztyén vallások fogalom- és hitvilágában ott lévő Teremtő és a négy *Újszövetség*ben megjelenő Megváltó Isten egyetlen attribútuma sincs jelen az első tizenhét sorban, a „nem olyan” rész első felében. Csak a verstér és az Isten kísérő tárgyiasságok: „templomok setét hajói”, „tömjén”, „barnult szentképek arany kerete”, „oltárok gyertyái”, „hívók csókjai” jelennek meg. A „nem olyan” rész második felében szövegbe emelt második „régI Isten”, a 19–39. sorban, Ady Endre beszédmódjában szavakba foglalt „Mammon”, „lomha RéM”. A 35–51. sorban megjelenített „új Isten” a maga antropomorfizált formájában sokkal közelebb van a kozmogóniák és a teogóniák által megalkotott isteni lényekhez. Ez a materialisztikus isten valamilyen rejtett, panteisztikus törvény értelmében a „sok kiomlott, sűrű, keserű” vérből „testté tapadt, alakká tornyosult”, s „Piros Keletről a sápadt Nyugatnak” tart, „S átfogja a Fehér Ház vak falát”. Ez az isten-képzet igazában két korábbi fogalmi sikot egyesít. Az egyik Oswald Spengler első változatban 1918-ban megjelent művében *A Nyugat hanyatlása, a világtörténelem morfológiája* című könyvében összefoglalt történetbölcselet, mely szerint a nyugat-európai kultúra technicizálódása fenyegeti a kultúrát magát, racionalizmusa az élet és szellem ellenében hat, ezért az emberiség új korszakba érkezik. Új történelmi korszakot vártak az orosz vallásbölcselek is a század

⁷ Idézi BAKÓ Endre, *Az új Isten. Egy Tóth Árpád- vers értelmezéséhez*, Tekintet, 2011/3, 133.

⁸ CARTLEDGE, *i.m.*, 76.

elején: Dmitrij Mereskovszkij, Lev Sesztov, Nyikolaj Bergyajev. Ők a krisztusi eszméhez való visszatérésben reménykedtek. A velük szoros szellemi kapcsolatban volt Alekszandr Blok *Tizenketten* című poémájában, 1918-ban, a kereszt jelét hordozó forradalmár alakjában azt sugallta, hogy az új korszak a bolsevik forradalom révén is megvalósulhat. A másik fogalmi sík, amelyik *Az új Istenben* implicite benne van, az a Rousseautól származó gondolat, mely szerint a magántulajdonra épülő társadalmat fel kell váltania a köztulajdonra épülő világnak. Nem kizárt, hogy Tóth Árpád a spengleri, a legalább hallomásból ismert mereskovsziji és a társadalmi egyenlőséget és a népek közötti békét ígérő orosz forradalmi események együttes hatásától várta a jövőt. Mindehhez társult, hogy a közbeszédben 1919 márciusában, de áprilisában is ott van a megállíthatatlanul terjedő világforradalom eszméje. Március 29-én a Világban megjelent cikk címe ez volt: *Egyre terjed a kommunizmus gondolata*; április 1-jén *A mintakommunizmus és Terjed a világforradalom* címmel jelent meg írás; a Vörös Újságban Kun Béla ezt mondta április 25-én egy interjúban: „A világforradalom minden bizonnyal jönni fog! Óriási léptekkel közeledik már!” A Magyarországot fenyegető területvesztés, a sok embertől rettegetve elgondolt (Kafka Margit által 1918 novemberében szavakba foglalt) jövő, a politikai közbeszéd és az új korszak várása így egyesült egyetlen képben, a „Vörös Isten” víziójában.

Babits Mihály is írt verset 1919. március 21-e és a hónap vége között. Az alábbi:

Az Antikrisztust kelni láttuk őt
és vizek fölött parázna nőt,
a királyokkal szajhálkodni, míg
lent fulladoztak hajszott népeik.

Szívünkben most egy vádló hang süvölt:
Mi fontuk a korbácsot mely gyötört,
mi öntöttük az ágyut, mely megölt –
silány rabszolgák! mért túrt meg a föld?

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar.
ki szégyenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz és újra fiatal

Magyarok! a kor nagy dologra hi,
mi vagyunk az idők postásai,
mi küldjük szét a vörös levelet,
melynek pecsétjei vérző szivek.

S sokan remegnek, ha a posta jön,
de még többnek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába, mert már a nagy óra jön.⁹

⁹ A versnek több változata van. Vö. SÍPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Bp., Akadémiai, 1976, 60–61.

A vers centrumában nincs a részeket integráló, az ontológiai lényegre visszautaló metafora sor, mint a *Fortissimó*ban, nincs költészeti, művelődéstörténeti és műfaj-történeti hagyomány-keverés és retorikai alakzat ismétlés, mint a *Húsvét előtt*ben. Az első két szakasz gondolkodástörténetileg és metaforikusan elkülönül a következő három strófától. Az első rész háttérben az Antikrisztussal azonosított háború képe van. A felütésben a lírai alany a „mi” közösségében kívül áll a verstörténésen. A második versszak második és harmadik sorában a lírai alany hangsúlyozottan jelenik meg a két mellérendelő mondat élére rakott „mi” névmásában. A szöveg második részében felbukkan a „muszka és magyar” sorsazonosság képze, ez a negyedik strófában az „idők postásai” metaforába csúszik át, a zárlatban a „posta”-képzet épül látszólag tovább, valójában azonban az „annyi vér és annyi könny” után következő, azzal azonban ok-okozati kapcsolatban nem lévő „nagy óra” eljövételének ígéretével zárul a vers. A 3–5. szakaszban a lírai alany implicite beszélőként, élet-alakítóként és tanúként egyformán jelen van.

Tóth Árpád és Babits versével kapcsolatban nem lehet elhárítani a gondolatot, miszerint mindkettő szerzője a Nyugat április eleji számára gondolva írta meg a maga köszöntő- és programversét. Nem csak azért lehet ezt feltételezni, mert mindkét alkotás a múltból a jövőbe tart, tehát lezárása a réginek és kezdete valamilyen újnak, hanem azért, mert mindkét műben az alkotás lírai éneje a kinyilvánító szónok pozíciójában jeleníti meg magát. A mű lírai alanya *Az új Isten* című versben az eljövő Megváltó egyik prófétájaként beszél, az [*Antikrisztust kelni láttuk őt*] kezdetű alkotásban pedig a szöveg nagy részében Petőfi *Nemzeti dal*ának dikcióját követve a közösség tagjaként szól. Ugyanakkor egyik sem megformált, ihletett költemény, mint Arany János *Széchenyi emlékezete*, Babits *Petőfi koszorúja*, Illyés Gyula *Bartók* című alkalmi verse. Az ismétlés és az ellentét ugyanis, ami minden művészi szövegben a koherenciát erősíti, Tóth Árpád alkotásában, melyet a Vörös Újság április 11-én „ingtag alapú frázis”-nak minősített,¹⁰ kevésbé kidolgozott formában, a Babits-versben tévesztett és nem innovatív metaforában van jelen.

Kassák Lajos, Tóth Árpád és Babits Mihály nem sokkal március 21-e után más és más okból került szembe az új politikai rendszerrel.

Kassák Lajos, aki élete végéig szocialistának vallotta magát, az első pillanattól bizalmatlanul szemlélte az új kurzus politikai vezetőit. Nem értett egyet az általuk szavakba foglalt és gerjesztett szociáldemokrata-kommunista ellentéttel. Nem helyeselte Kun Béla tömegkultúra eszményét, nem fogadta el, hogy általa szerkesztett MA a tanácskormány hivatalos lapja legyen. Az irodalom függetlenségének elvét képviselte.¹¹

Tóth Árpád, a betegségével küszködő költő, „teste rabszolgája”, tagja lett ugyan Tanácsköztársaság megalakulása után létrejött néhány írószervezetnek, még az is felmerült, hogy Ady Endréné Boncza Bertával és Hatvany Lajossal együtt megszerkeszti

¹⁰ A Vörös Újság névtelen cikkíróját idézi BAKÓ, *i. m.*, 134.

¹¹ POMOGÁTS BÉLA, *Kassák Lajos a forradalomban*, ItK, 1986, 525–528.

Ady összegyűjtött verseinek kötetét,¹² igazában azonban visszavonult magából az irodalomból is. Legközelebb verset is csak ellenforradalom idején írt, *Öröm illan* címmel, hozzávetőlegesen akkor, amikor Babitscsal és Szabó Lőrincsel már dolgoztak a Baudleaire-kötet, a *Romlás virágai* műfordításán.

Babits 1919. március végén és április első felében az 1906–1908-ban elkezdődött, 1918. október 30-án új állomáshoz érkezett társadalmi-politikai-kulturális modernizáció folytatásaként élte meg az időszakot. Ugyanúgy járt vidékre tanárgyűlésekre Kunfi Zsigmonddal, ahogyan azt 1919 februárjától tette, s a miniszter (március 21-e után: a népbiztos) beszéde után vagy egy Ady-verset mondott el, mint március 13-án Székesfehérváron, vagy maga is tartott egy rövid beszédet, mint amilyent már 1918 novemberében is elmondott arról, hogy „a forradalmat meg kell csinálni”.¹³ Az 1917 óta szóbeszéd tárgyát képező egyetemi tanári kinevezése is most ért révbe. 1918. december végén a kultuszkormányzat hivatalosan foglalkozott kinevezésével, január 26-án a Pesti Naplóban, az akkor négy napja kultuszminiszter Kunfi Zsigmond regnálásának kezdetén, *Babits professzor és a többiek* címmel jelent meg a költő hivatalos kinevezését is sürgető írás. Babits a modern magyar és világirodalom katedróját végül április 1-jén foglalta el a budapesti egyetemen. Egy irodalomelméleti előadást és egy Ady-szemináriumot hirdetett meg.

Mindezekén túl elnöke, alelnöke, választmányi tagja lett több, március 21-e után alakult bizottságnak: az Írói Direktóriumnak, az Országos Propaganda Bizottságnak, az Írók Kataszteri Bizottságának, a Magyar Írók Szakszervezetének, közreműködését kérte a Közoktatásügyi Népbiztosság, a Népbiztosság Színügyi Osztálya, a Közoktatásügyi Népbiztosság Ifjúsági Lapok Ügyosztálya és a Szocializált Színházak és Múlatok Bizottsága is.

1919. április második felében, május első két hetében azonban nyilvánvalóvá vált, nem a szociáldemokraták, a polgári radikálisok és az *ellenkultúra* képviselőinek reménye teljesedik be az új politikai rendszerben. A Szekszárdról jövő levelekben Babits édesanyja és testvére folyamatosan a hatóságok önkényeskedéseiről, az őket személyesen érintő lakásrekvirálásokról panaszkodott. A szomszéd városban, Bonyhádön már szerb katonaság állomásozott. Megszaporodtak az atrocitások. A csőcselék mindenfelé rabolt és pusztított. Szamuely Tibor, aki rövidesen hivatalosan is a Frontmögötti Bizottság elnöke lett, és a Lenin-fiúknak nevezett belügyi terrorkülönítmény rettegésbe tartották a vidéket. A tanácskormány ellen felkelés robbant ki a Duna menti, a Tolna megyei, a Kalocsa környéki és a Vas megyei falvakban. A csehszlovákok megszállták a Kisalföldet a Duna vonaláig, Salgótarjánt, Miskolcot és a Tokaji borvidéket, a románok elérték a Tisza vonalát, a szerb-horvát-szlovén csapatok a Pécs fölötti részeket, Pécsét és Szegedet.

Jászi Oszkár május 1-jén Bécsbe emigrált. Nem sokkal később Kunfi Zsigmond is ezt az utat választotta. Babits Mihály, Fenyő Miksa és Schöpflin Aladár egy kiáltványt szerkesztett a diktatúra rémtetteiről, melyet alá akartak írni a kultúra jeles

¹² *Babits Mihály levelezése...*, i. m., 870.

¹³ UNGVÁRI Tamás, *Adalékok Babits Mihály pályaképéhez (1918–1919)*, ItK 1959, 244.

képviselőivel, aztán közzé akarták tenni a bécsi Neue Freie Presse című újságban. A megkérdezettek azonban „a terror nyomása alatt nem merték aláírni” az ívet.¹⁴

Az *ellenkultúra* csalódott képviselői számára ekkorra nyilvánvalóvá vált: az 1919 márciusában kezdődött korszak nem folytatása és kiteljesítése a századelőn indult modernizációs folyamatnak. Móricz Zsigmond 1919 májusában már csak ellenérzéseit jegyezte fel naplójában. Kernstok Károly visszavonult a művészetpolitikai testületekből nyergesújfalui szabadiskolájába rajzot és festést tanítani. Bartók és Kodály kizárólag a Zeneakadémián tanított. Babits májusban-júniusban a sürgető levelek és táviratok ellenére sem vett részt a bizottságok munkájában. Az egyetemen tartott órái mellett a vállalkhatatlanná lett külső világból egy szilárd kontúrú belső világba fordult: elkezdte írni a *Timár Virgil fia* című kisregényét.¹⁵

¹⁴ JANKOVICS József, *Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében*, ItK, 2001, 201.

¹⁵ SIPOS Lajos, *A regény keletkezése, kiadásainak és fogadtatásának története és utóélete* = BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 213–214.

